

Pavel Švanda, Milan Uhde, Zdeněk Rotrekl. O paměti města Brna a reflexi jeho pohnutých dějin.

Zdeněk Mareček

Brno se už 30 let učí žít s tématem vyhnání německých Brňanů, která znamenalo radikální zlom v jeho dějinách. Téma bylo dlouho tabuizováno. Dodnes asi zná většina Brňanů – navzdory např. lépe informovanému heslu v české Wikipedii – Kounicovy koleje jen jako protektorátní věznici a místo poprav brněnských Čechů, nikoli rovněž jako poválečný internační tábor, kterým prošlo od května a do října 1945 také 3000 Němců a asi 300 z nich zde zemřelo. Internovaní byli z Kounicových kolejí postupně přemísťováni do tábora Malá Klajdovka nad Juliánovem. Díky velké publicitě Roku smíření v roce 2015 snad už většina Brňanů dnes ví, že v noci z 30. na 31. května 1945 bylo ze 13 seřadišť hnáno 20.000 žen, dětí a starých lidí z Brna směrem na rakouskou hranici a 1691 jich během pochodu, ale především pak v katastrofálních podmínkách internačního tábora v Pohořelicích zemřelo. Oficiální označení tohoto aktu násilí, jak o něm pod tlakem veřejnosti rozhodl Národní výbor pro Velké Brno ve své vyhlášce z 30.5. 1945, znělo „vyvedení z města“. Méně Brňanů dnes ví, že více než 16,5 tisíce dalších brněnských Němců bylo před vypravením transportů v letech 1945-1946 internováno v táboře Maloměřice-Borky a 6,5 tisíce v internačním táboře pro staré a práce neschopné Němce v Bohunicích. Podle instrukcí Národní bezpečnostní stráže z června 1945 mělo být *jakékoli poskytnutí přístřeší, šatstva nebo potravin německým státním příslušníkům přísně stíháno*.¹

Nakolik se tyto události odrážejí ve vzpomínkách brněnských osobností a nakolik jsou potlačovány? Jaký posun ve vnímání diskontinuity brněnských dějin lze zaznamenat mezi léty 2000, kdy se toto téma v Brně pokoušeli otevřít studenti z Mládeže pro interkulturní porozumění na čele s Ondřejem Liškou a Terezou Rafoth, rozenou Brůchovou, a mezi Rokem smíření v roce 2015? Vzpomínky Pavla Švandy, Milana Uhdeho a Zdeňka Rotrekla vyšly v letech 2006–2019. Poslední z nich – Rotreklovy – vyjdou sice až v tomto roce, vznikaly však dlouho předtím, Zdeněk Rotrekl zemřel 9. června 2013. Lze rozdíly v jejich reflexi událostí v roce 1945 vysvětlit rozdíly mezi typem čtenářů, na kterého se jejich vzpomínky primárně obrací, zvoleným literárním tvarem nebo spíše osobností autora vzpomínek? Mohou být i tyto troje vzpomínky příspěvkem k tomu, jak se vyrovnat s tímto traumatem?

V brněnském deníku *Rovnost*, listu Komunistické strany Československa na Moravě, vyšel 1.6. 1945 na titulní straně triumfální článek *Brno konečně vyčištěno od Němců*. Titulek nápadně připomíná způsob uvažování nacistů, kteří užívali německý výraz *judenfrei*, příp. *judenrein*. Paralel mezi diskriminací Židů v protektorátu a Němců po skončení války by se dalo uvést více, společným rysem je především to, že se v obou případech vycházelo z principu kolektivní viny, usilovalo „národní očistu“ a kolektivní předsudky byly zneužity pro vnitropolitický boj o moc. Jestliže po válce nebylo snadné zajistit zásobování města, uspokojila se alespoň česká pomstychtivost a město se zbavilo povinnosti zajistit potraviny i pro Němce. Viktor Klemperer poznamenal ve své knize LTI, že napsal „Dies Haus ist judenrein“

¹ Cit. podle Brummer, Alexander; Konečný, Michal: Brno úctující. Průvodce městem 1945–1946. Brno 2017, s. 88.

prý přežil na mnohých zdech Drážďan i ničivý spojenecký nálet, který si vyžádal 25.000 obětí.²

1. Brněnský průvodce a česko-německé vztahy

Než se budeme věnovat brněnským autorům Pavlu Švandovi, Milanu Uhdemu a Zdeňku Rotreklovi a jejich vzpomínkám na česko-německé soužití a na to, jak se město Čechů, Němců a Židů stalo v podstatě městem českým (jen s malou česky mluvící Židovskou náboženskou obcí), pokusme se stav reflexe mnohonárodnostních dějin města otestovat na jednom průvodci, propagujícím město. Nakolik je v nejrozšířenějších publikacích o Brně, připomínána starší německá minulost města? Volba padla na průvodce, jehož autorkami jsou Eva Obůrková a Silvie Sanža a město jej vydalo poprvé v roce 2009 (v roce 2014 se knížečka dočkala pátého vydání), tedy 9 let po snaze Mládeže pro interkulturní porozumění toto téma otevřít i na politické rovině a rok před přijetím Deklarace smíření a společné budoucnosti, přijaté Zastupitelstvem města Brna dne 19. května 2015. Dnes se již tato informačně hutná brožura o 130 stranách netiskne³. V čem je tento průvodce tradiční? Údaje o vývoji národnostního složení města se na s. 6 neuvádí, jen o celkovém nárůstu obyvatel města. Adjektivum *německý* se tu vyskytuje celkem zřídka, což svědčí o tom, že etnocentrický pohled je pocíťován jako neadekvátní. S tím lze v zásadě souhlasit. Přesto se nemohu ubránit dojmu, že dvojjazyčnost města je zastírána, byť jistě ne zapírána. Jak vypadala snaha o eliminaci německého Brna ve starších českých průvodcích? Jednojazyčný nátěr dostalo město např. v průvodci vydaném k sokolskému sletu, konaném ve dnech sarajevského atentátu na arcivévodu Františka Ferdinanda, a nazvaném *Dva dny v Brně. Slet Sokolstva v Brně 1914*. Průvodce propagoval jen české gastronomické podniky, ze stavebních památek jen ty spjaté s českými Přemyslovci nebo českými spolky a institucemi. U barokních staveb volil popis bez habsburského ideového kontextu jejich vzniku. Rostislav Koryčánek, jenž na tohoto průvodce upozornil, trasu sokolů od Zderadova Sloupu na Petrov a k Besednímu domu popisuje takto: *Zážitek z německého Brna je potlačen tím, že přes město je napnuta síť a pohyb mezi body této sítě je veden normativním textem (vpravo, vlevo, vpředu ...)*.⁴ Po roce 1918 dozrává obraz Brna nejen v českých průvodcích, nýbrž i stavebně, např. na Okružní třídě, stavěné dosud často stejnými architekty jako ta vídeňská, mnohých změn. Jejich společným jmenovatelem je snaha o odrakouštění Brna. Radikalismus brněnského funkcionalismu předvedli kavárník Jan Nekvapil a architekt Jindřich Kumpošt na rohu německé promenády Běhounská a Jakubského náměstí. V letech 1928-1929 přestavěli tradiční německou kavárnu Thonethof, postavenou 1891 v duchu saské renesance podle projektu vídeňské kanceláře Hermanna Helmera a Ferdinanda Fellnera, autorů brněnského divadla Na hradbách. Odstraněním architektonického dekoru z fasády v přízemí a v prvním patře, zbořením stropů a vnitřních stěn v přízemí, velkými okny od úrovně chodníku a použitím mohutného železného nýtovaného pilíře v interiéru zdůraznili, jak se liší Brno

² Klemperer, Viktor: Jazyk Třetí říše – LTI. Poznámky filologovy. Praha 2003, s. 185.

³ Obůrková, Eva; Sanža, Sylvie: Brno: průvodce městem. Brno 2009. Dostupné online: URL: https://issuu.com/ticmb/docs/pruvodce_mestem_brno_cz_web/132 [Ověřeno 12.4.2019]

⁴ Koryčánek, Rostislav: Česká architektura v německém Brně. Město jako ideální krajina nacionalismu. Brno 2003, s. 25.

meziválečné od bývalého Brna jako „předměstí Vídně“. Už před nástupem funkcionalismu se ovšem na Okružní třídě vedl boj o tvář města, ovšem méně brutálně než na Běhounské. Pojišťovna Slavia (roh Joštovy a Kounicovy) a Hasičská vzájemná pojišťovna (Benešova) dostaly moderní fasádu navrženou Bohumilem Čermákem, která se zdůrazněním horizontálních linií a odstraněním štukové výzdoby výrazně lišila od okolních novorenesančních, příp. novobarokních fasád ve stylu vídeňské Okružní třídy⁵. Takovéto postřehy o česko-německé rivalitě v meziválečném Brně v oficiálním průvodci města z roku 2009 nenajdeme, ale jejich připomenutí je důležité pro vnímání *temnější tváře osvobozeného Brna*⁶ v roce 1945, který byl pro mnohé završením boje o meziválečné české Brno a odplatou za nacistickou přeměnu Brna na „baštu německví“⁷.

Zastíraná dvojjazyčnost města je v průvodci z roku 2009 zřejmá mj. z počešťování křestních jmen stavitelů i stavebníků (Mořic Grimm, Kryštof Schantz von Retz), což je ovšem praxe, přetrvávající v moderní kunsthistorické literatuře dodnes.⁸ Část průvodce nazvaná *Historie města v datech* prozrazuje českou optiku tím, že např. neuvádí založení starší brněnské techniky (jazykově německé, jako ostatně i tehdejší vysoké školy pražské), jen techniky české (1899). Rok 1945 je v průvodci uveden jen jako rok "osvobození sovětskou armádou", nikoli jako rok násilného konce česko-německého soužití v Brně. Na druhé straně si průvodce všímá i památek protičeské agitace jako Kapistranova kazatelna nebo uvádí starý název *Schmetterhaus* pro dům se soukenickými krámy, jehož mladším synonymem je lipský *Gewandhaus* nebo krakovská *sukiennice*. Název vznikl zkomolením středohornoněmeckého *Schetter*, plátno. Průvodce uvádí, že *Dům umění* i divadlo *Na hradbách* patřily k reprezentativním stavbám německého Brna, což starší české průvodce zamlčovaly. V odborných publikacích, především pak ve dvanáctidílném projektu *Dějiny Brna* i v *Brněnském architektonickém manuálu*, věnovanému brněnské architektuře let 1918-1945 (v internetové databázi i jeho tištěné podobě) se referuje o českých i německých zadavatelích staveb i stavitelích vyváženě. Nepoměr mezi pozorností věnovanou českým a německým autorům je patrný např. ve starší *Vlastivědě moravské – nové řadě*, sv. 11. *Literární Morava* (2002), jejímž autorem je Tomáš Kubíček. Příspěvky Ludvíka Václavka o německých autorech zůstaly ve *Vlastivědě* příliš stručné.

2. Změna sociálních rámců po roce 2000

Snaha zprostředkovat dnešním Brňanům protiněmecké (a protižidovské) nálady v Brně v roce 1945 vyznívá u Alexandra Brummera a Michala Konečného objektivněji než v překladu knihy autorů z německé Bruny⁹, kteří s archivními materiály nepracovali, jen s výpověďmi těch, kdo pochod absolvovali.¹⁰ Mladí brněnští historici píšou o veřejných

⁵ Tamtéž, s. 199-204.

⁶ Brummer, Alexander; Konečný, Michal: Brno účtující. Brno 2017, s. 9.

⁷ Mareček, Zdeněk: Nun ist in diesen Tagen durch die Tat des Führers das Wissen gegeben, daß es anders werde. Zur deutschen Literatur in der Brüner Volksdeutschen Zeitung bzw. im Brüner Tagblatt in der Protektoratszeit. [V těchto dnech bylo činem Vůdcovým nastoleno, že tomu bude jinak. K německé literatuře v brněnských protektorátních německých novinách]. In: Becher, Peter; Fiala-Fürst, Ingeborg: Literatur unter dem Hakenkreuz: Böhmen und Mähren 1938–1945. Furth im Wald 2005, s. 88-163, zvláště s. 139-142.

⁸ Kroupa, Jiří (ed.): Dějiny Brna 7. Uměleckohistorické památky. Historické jádro. Brno 2015.

⁹ Stehlík, Michal: Pravda není žluč. In: Soudobé dějiny, roč. 9, č. 1 (2002), s. 125-127.

¹⁰ Hertl, Hanns, (ed.): Němci ven! Die Deutschen raus!: brněnský pochod smrti 1945. Praha 2001.

popravách na dvoře německé tělocvičny pod Špilberkem, jež veřejnost vnímala jako „velkou senzaci“¹¹, všímají si situace židovských podnikatelů, kteří marně usilovali o navrácení svého majetku (Hans Tugendhat, Karl Stiassni). V kapitole *Lidé v soukolí* píše nejen o nich, ale i o manželce dlouholetého židovského sekretáře brněnského německého divadla Gustava Bondiho, kterou jen urychlený návrat dcery z Terezína v červnu 1945 zachránil před zařazením do transportu. Dopis rodinného přítele z Brna, adresovaný 1.6. 1945 do Terezína¹², se stal i součástí skvělého česko-německého představení režiséra Jiřího Honzírka o osudu Marie Bondyové, která zemřela v Brně v roce 1952. Výrazům *vyhnání* a *pochod smrti* se ovšem Alexander Brummer a Michal Konečný záměrně vyhýbají.

Již v roce 2012 vyšel v nakladatelství Větrné mlýny útlý svazek nazvaný *Brněnský pochod smrti*. Je tvořen čtyřmi texty – *Ne všechny oběti si byly rovny* od rakouského spisovatele Martina Pollacka, *Mé brněnské Sudety* Kateřiny Tučkové, *Pohořelické elegie* Oty Filipa a především esejem *Nevytěsnitelné trauma* od Jiřího Kratochvíla. Jiří Kratochvíl zde vypráví o šokujícím návratu rodiny do Brna na konci války, kdy dorazili do bytu *matčiny rodiny v rožáku ulic Eliška Machové a Šmejkalovy v Brně – Žabovřeskách*, a tady už byli ubytováni noví nájemníci a maminčini rodiče Žylovi „vyvedeni“ do internačního tábora v Pohořelicích. Otec Jiřího Kratochvíla byt sice získal zpět, Žylovi se vrátili z Pohořelic, ovšem s paratyfem a československé občanství jim bylo vráceno teprve roku 1955. Dědeček jako Polák a Ukrajinec měl za ženu sudetskou Němkou Hübelovou a přijal za protektorátu německé občanství. Pomohl tím bratřovi, kvadránovi kapucínského řádu, dál provozovat mezinárodní řádové domovy pro opuštěné děti, skrýval tu i několik židovských. Esej hovoří o důvodech, čím byla nenávisť k brněnským Němcům za protektorátu vyvolána, nepovažuje tedy brněnský „divoký odsun“ za blesk z čistého nebe. Vadí mu především, že nelidským násilným činům z roku 1945 se 8. května 1946¹³ zpětně dostalo beztrestnosti jako ostatním „činům v boji za svobodu“. Vyšetřovány nebyly činy mezi březnem 1939 a 28. říjnem 1945, nikoli jen do konce války. Na sobě popisuje, jak jako dítě přenášel českou poválečnou nenávisť k Němcům i na svou babičku, pokud si někdy troufla říct něco své dceři německy: *I ve mně zaúřadovala protigermánská fobie. Byl jsem nevědomý hlupák, který se až v devadesátých letech dozvěděl o svém původu. [...] Řekl bych, že brněnský „divoký odsun“, ta přízračná podoba pozdějšího oficiálního odsunu, byl prorockým obrazem toho, co nás po válce čeká. [...] štafeta nenávisti, postihující i spousty nevinných, pak vstoupila do našich poválečných dějin jako její dominující idea. A dodnes na ni doplácíme.*¹⁴ Roztrpčenost Jiřího Kratochvíla nad vytěšňováním rodinného traumatu z protektorátu a roku 1945 je svědectvím, jako velkou moc mají sociální rámce, popsané Mauricem Halbwachsem, jak souvisí spontánní i společensky vynucené zapomínání. To, co v sociálních rámcích nemá oporu, upadá v zapomnění. Je povzbuzující, že se generaci narozené v letech 1973-1981, ať už se jedná o historiky jako Adrian von Arburg, David Kovařík a Tomáš Dvořák, etnografky Janu Noskovou a Sandru Kreisslovou, spisovatelky jako Jakuba Katalpa nebo Kateřina Tučková a divadelníky jako Miroslav Bambušek, Martin Františák nebo Jiří Honzírka, podařilo v posledních dvou desetiletích toto bolestivé téma

¹¹ Brummer, Alexander; Konečný, Michal: Brno úctující. Průvodce městem 1945–1946. Brno 2017, s. 52.

¹² Tamtéž, s. 138-139.

¹³ Zákon č. 115/1946 Sb.

¹⁴ Kratochvíl, Jiří: Nevytěsnitelné trauma. In: Pollack, Martin et. al: Brněnský pochod smrti. Brno: 2012, s. 59-60.

detabuizovat a spoluvytvářet pro ně nové sociální rámce, které usnadňují jeho návrat do kolektivní paměti. Zájemmu o tuto temnou minulost dějin města souvisí s vymíráním očitých svědků a s vědomím, že tyto události teď buď přejdou z komunikativní paměti do paměti kulturní, nebo zůstanou zapomenuty. Hans G. Hockerts hovoří dokonce o určité posedlosti minulostí v Evropě. Její důsledky mohou být rozporuplné – kromě posílení zvědavosti pátrat po kořenech určitých politických postojů mohou vést i k rozostření historického poznání tím, že se dostává sluchu i méně seriózním hlasům. *Každý shromažďuje v průběhu života vlastní historické zkušenosti. Přitom každý vnímá jiné výseky skutečnosti a spojuje je způsobem sobě vlastním se subjektivní sítí vztahů ve svém prostředí.*¹⁵ Tento subjektivní aspekt bude rozhodující při posuzování zvolených třech vzpomínek.

Výstižnou rekapitulaci vývoje diskurzu kolem brněnského „vyvedení“ brněnských Němců uveřejnila Sandra Kreisslová v *Národopisné revue* 2016¹⁶. Sleduje rovněž generační rozdíly, které autorům narozeným zhruba v sedmdesátých letech usnadňují překonání národních rámců porozumění a pomocí dialogického vzpomínání dospívají ke společné evropské paměti. Aleida Assmann zdůraznila význam generační příslušnosti pro vnímání historických událostí: *[...] jak je historie někým prožívána, jak se na ni vzpomíná, zapomíná a rekonstruuje se? Jak dlouho se udržují ve společenském diskurzu určité zkušenosti a vzory jejího zpracování? [...] Poměr mezi historicky danými a subjektivními postoji není deterministický a jednotný, protože na podobné výzvy jsou možné zcela odlišné reakce. Přesto je zajímavé se tomuto biografickému kadlubu, této formě ztělesněných dějin věnovat více, aby se podařilo identifikovat generační identity ve společnosti a tím i lépe pochopit mezigenerační pnutí i aliance, třecí plochy a kolize.*¹⁷ Zvolený malý vzorek tří autorů nedovolí dospět k identifikaci generačních identit. Všechny tři autory pojí společné pochybnosti o převládajících národních historických představách a zkušenost z doby politické perzekuce po srpnu 1968. Rozdíly v jejich osudech především v padesátých letech, ale i v politickém angažmá či skeptické zdrženlivosti po listopadu 1989 poslouží jako pozadí pro hledání kontextů, do nichž se jejich vzpomínky na brněnské Němce v roce 1945 dají zasadit. Dvě generace brněnských autorů, k nimž patří Zdeněk Rotrekl (nar. 1920) a Milan Uhde, příp. Pavel Švanda (nar. 1936), prožívaly události jinak: Zdeněk Rotrekl (podobně jako třeba Dušan Jeřábek) jako mladý muž, Milan Uhde a Pavel Švanda jako děti.

3. Biografické pozadí vzpomínek Pavla Švandy, Milana Uhdeho a Zdeňka Rotrekla

Pavel Švanda patřil v letech 1953-1954 k neformálnímu sdružení Šestatřicátníků, okruhu přátel Václava Havla, Josefa Topola, Věry Linhartové, Violy Fischerové, Aleny Wagnerové a Jiřího Kuběny. Viola Fischerová dala číst jejich strojopisný časopis *Šestatřicátníci* Milanu Uhdeovi, který ovšem spolupráci s ním odmítl. Zatímco Rotrekl a Uhde byli rodilí Brňané, přišel Švanda po záboru jižní Moravy Hitlerem do Brna ze Znojma. Jeho otec byl dělostřelecký důstojník. Za druhé světové války pracoval v kanceláři dědečkova brněnského

¹⁵ Hockerts, Hans Günter: Zugänge zur Zeitgeschichte: Primärerfahrung, Erinnerungskultur, Geschichtswissenschaft. In: Jarausch, Konrad H. – Sabrow, Martin (ed.): Verletztes Gedächtnis. Erinnerungskultur und Zeitgeschichte im Konflikt. Frankfurt am Main 2002, s.17.

¹⁶ Kreisslová, Sandra: "Odsun" Němců v české vzpomínkové kultuře. In: *Národopisná revue Strážnice: Národní ústav lidové kultury* Roč. 26, č. 4 (2016), s. 284-295.

¹⁷ Assmann, Alleida: *Geschichte im Gedächtnis*. München 2007, s. 32.

obchodu s textilem. Za závažnější kulturní předěl v Brně než začátek německé okupace označuje Pavel Švanda až léta padesátá: *mohu dosvědčit, že až do poloviny čtyřicátých let si někteří Brňáci zachovali jakýsi nárok na eleganci vídeňského typu. Vzpomínám si na zcela určitý lidský typ: na svižně kráčející, pečlivě oblečené, štíhlé muže středního věku, na jejich pozorný, duchapřítomný výraz, na vlídnou pohotovost, s níž odpovídali na běžné dotazy. [...] Pokud malý člověk upadl do potíží, když se třeba v ulicích ztratil, na tento lidský typ s knírkem i bez, zato vždy s kloboukem na hlavě, v českém i německém jazykovém vydání, bylo možno se obrátit s důvěrou. Tolik aspoň ve středu města.*¹⁸

Soužití Čechů i Němců – spíš vedle sebe, nikoli pospolu – popisuje Švanda jako převážně nekonfliktní: *Staří brněnští Němci a Němky vysedávali v létě v parcích na lavičkách, a pokud nepromluvili, nebyli k rozeznání od Čechů posedávajících opodál ve vlastní společnosti.*¹⁹ Od nich se lišili *aktivní nacisté a nacisticky konformní Němci.* [...] *Z těchto chlapů, ale zejména z jejich kostnatých žen [...] číšel opravdu strach. Šířili kolem sebe jednoznačnou hulvátskou panovačností.*²⁰

Tuto zdánlivou idylu popisovanou z perspektivy malého hochy, netrápícího se potravinovými lístky, postupem fronty ani deportacemi židovských spoluobčanů, dnešnímu čtenáři zkálí Švandovo svědectví o tehdejší českém antisemitismu, jenž vyčuhuje ze zvoleného eufemismu *protižidovské represe*. Ale právě tato politická nekorektnost a odmítnutí vzpomínku korigovat podle „dodatečně zredigovaných mýtů“ jsou na Švandově textu cenné: *Z válečné hrůzy se dokonce stal docela výnosný literární, filmový a televizní kšeft. Musel bych dosazovat do textu předpřipravené jazykové matrice. Proto jen letmá zmínka o židovských hvězdách na kabátech: ano, viděl jsem je poprvé, když jsem šel s maminkou po brněnském Příkopu. „Co to je, mami?“ „Nedívej se tam. Pojď pryč.“ O Židech se u nás vlastně nikdy moc nemluvilo. Myslím, že pro jejich převažující příslušnost k německé národnosti byly protižidovské represe, alespoň v Brně a v mé rodině, považovány za víceméně vnitroněmeckou záležitost, která se Čechů příliš netýkala.*²¹

Pavel Švanda se s lehkou nadsázkou ve své autobiografii *Paměť esejisty* prohlašuje za člověka, který je *láskou ke Kristu katolík* a zároveň *úctou k věčné racionalitě liberál*.²² Z tohoto protikladu svého ustrojení si troufá odvodit s ironií sobě vlastní jakousi českou univerzální schopnost: *Umění kompromisu provozované poblíž díry pekelné je možná naše pravá národní ctnost.*²³ Švanda zasazuje své postřehy hned v úvodní kapitole do rozporuplného kontextu, příp. apeluje na čtenáře, aby zpytoval svou vlastní ochotu ke kompromisům. Švandova větší empatie k brněnským Němcům po osvobození souvisí s jeho katolictvím, nechutí k nacionalismu a jeho zdrženlivou pozicí outsidera, imunního vůči módám a většinové stádnosti: *Křesťanské ctnosti byly vyvlastněny ve prospěch národní*

¹⁸ Švanda, Pavel: *Paměť esejisty*. Brno 2006, s. 33.

¹⁹ Tamtéž, s. 39.

²⁰ Tamtéž.

²¹ Tamtéž, s. 40-41.

²² Tamtéž, s. 14.

²³ Tamtéž. S. 14.

*mobilizace a uloženy do národních magacínů, v nichž se skladují mundúry a zásobníky a sterilní obvazový materiál.*²⁴

Pavel Švanda líčí v kapitole *Po válce na chodníku* vývoj vztahu vlastní rodiny k perzekvovaným Němcům. Na začátku v létě 1945 stáli lidé u chodníku, kolem nějž hnali žízňivé německé zajatce, a lidé jim nabízeli alespoň hrnky s vodou, kterou pro ně nosili po kbelících. Srovnání jiné vzpomínky devítiletého hochy s dojmem ze *známých dokumentárních snímků*²⁵ přesně vystihuje, jak jsou naše vzpomínky stěží rozlišitelné od medializovaného obrazu utrpení: *Z okna našeho improvizovaného bydliště na Ponávce jsem spolu s rodiči vyděšeně pozoroval, jak ozbrojenci ženou špatně osvětlenou ulicí dav starých lidí. Věřte, že ten pohled byl úplně k nerozeznání od známých dokumentárních snímků, na nichž esesmani ženou Židy do koncentráku.*²⁶ Nejtřesnější zážitek však malému Švandovi zprostředkoval strýc, který se vrátil do Znojma jak vysoký policejní úředník a vzal devítiletého synovce na služební inspekci do internačního tábora, *snad abych se nenudil a nedal se na drancování*²⁷. U Švandy se tábor v kapitole *Rodná maloměsta* nazývá *úhledně zadrátovaný koncentráček*²⁸ a vládne mu opilec s bejkovcem. Exkurze Švandu učinila imunním vůči propagandě, nazývající odplatu na Němcích *historickým vítězstvím spravedlnosti*²⁹. Na počátku jsou všichni v rodině otřeseni, jak se se starými lidmi v Brně v létě 1945 zachází, třebaže to odsuzují jen v soukromí, ne na veřejnosti. Ideologická masáž v letech padesátých a šedesátých *skoro dokonale vybělila instinkty lidskosti. Týkalo se to i vědomí a svědomí členů mé rodiny. Nenávidět je sladké.*³⁰

Pozornost, které se u Švandy dostalo česko-německým vztahům ve Znojmě i v Brně, je v kontextu tří zkoumaných vzpomínkových próz mimořádná a jeho bilance, jak se tyto zážitky otiskly do jeho pozdějších názorů, je přesvědčivá: *Nacionalistický triumfalismus prolul mé dětství a mládí plechovým žvaněním nad puchem masových hrobů. Tehdy jsem se vyučil štítlivé skepsi vůči národovecké hybris, ať se vyjadřuje kterýmkoli jazykem. Svou národnost přijímám bez odmluv, ale spíše jako kříž, který má člověk nést pokud možno trpělivě a bez zbytečných řečí, asi jako vrozený zdravotní stav, případně jako mentální defekt, s nímž se v podstatě nedá nic dělat, [...]*³¹

Milan Uhde (nar. 1936) je od 60. letch úspěšný dramatik. Satirické divadlo Večerní Brno uvádělo od roku 1964 jeho absurdní satiru *Král-Vávra*, Národní divadlo v Praze od roku 1967 parafrázi antického mýtu o Antigoně *Děvka z města Théby* a samizdatová Edice Petlice vydala v roce 1974 metaforu o totalitní společnosti na motivy románu Andreje Bělého *Stříbrný holub*. Uhde nazval svou hru o sektě chlystů *Hra na holuba*. Nejznámější jsou jeho hry pro Divadlo na provázku (dnes znovu Husa na Provázku), které se uváděly pod jménem režiséra

²⁴ Tamtéž, s. 14.

²⁵ Tamtéž, s. 65.

²⁶ Tamtéž, s. 65.

²⁷ Tamtéž, s. 26.

²⁸ Tamtéž, s. 26.

²⁹ Tamtéž, s. 27.

³⁰ Tamtéž, s. 65.

³¹ Tamtéž, s. 200.

Zdeňka Pospíšila – muzikál *Balada pro banditu* nebo adaptace Mrštíková románu *Pohádka máje* zasazená do kolokvia Spolku přátel Pohádky máje a v roce 1987 hra o libretistovi opery *Prodaná nevěsta* a jeho spolupráci s rakouskou tajnou policií, nazvaný *Prodaný a prodaná*.

Uhdeho rodina je příkladem, jak i v českém Králově poli, které bylo připojeno k převážně německému Brnu teprve po první světové válce, koexistovali Češi, Němci a Židé. Své vystoupení na XXII. Česko-německé konferenci – *Dialog uprostřed Evropy* na téma *Co nás drží v Evropě pohromadě?* 22. března 2013 nazval *Moje rodina uprostřed Evropy*. Toto vystoupení zarezovalo s očekáváním publika, tvořeného členy Ackermann-Gemeinde, registrovaného jako sdružení i v Čechách, nadace Bernharda Bolzana, Spolku Antikomplex a novináři jako Petr Brod nebo Petr Holub. Uhde v něm uvedl:

[Tatínek] *Měl české i německé kamarády a jako divadelní abonent střídal českou operu a činohru s německou scénou. Měl v knihovně krásně vázané sebrané spisy Goetheho, Schillera a Heineho a jeho starší sestra si vzala brněnského občana německé národnosti. Tatínek i maminka si švagrem dobře rozuměli. [...] Jenže politika si je všechny našla. I když se jich vznícený nacionalismus a pokračující česko-německé napětí v nejmenším nedotkly. Německá okupace postavila mého tatínka před dramatickou situaci. Moje maminka byla po obou rodičích Židovka. [...] Dědeček byl náčelníkem v jednom venkovském sokole, kde vládla přísně nacionalistická nechuť k Židům. Pronikl dokonce do ostře nacionalistické národně demokratické strany a stal se členem jejího zemského výkonného výboru. [...] Rodina mého tatínka přemlouvala svého pokrevního příbuzného k rozvodu. Hlavní slovo měla sestra, provdaná za Němce. Necítila rasovou nenávisť, nýbrž jen a jen strach. [...] Tatínek jejím rozvodovým radám odolal, ale politika vstoupila do rodiny definitivně a usadila se v ní pevně a vládychtivě. Od tatínka, který byl do zániku první republiky upřímný germanofil [...] jsem začal slyšet strašné kletby na německou adresu. [...] Tatínkova sestra i se svým německým manželem se stala obětí takzvaného divokého odsunu. [...] Moje maminka i tatínek odmítli tyto starosti sdílet. Slyšel jsem oba schvalovat to, co se v češtině nazývalo odsunem a co ve skutečnosti bylo vyhnáním. Vzpomínám si, že naši německé sousedce odmítli mí rodiče podepsat potvrzení, že se za okupace chovala slušně, nevyužívala výhod německých obyvatel vůči českým při nákupu a vždy mluvila česky. Proto se signatáři přimlouvali, aby nemusela opustit rodné město a rodnou zem.*³²

Tento rodinný propletenec, případně jeho detaily Milan Uhde zpracoval opakovaně. Už v roce 2000 vyšla v prázdninových lidovkách vzpomínka na dětský protest proti neochotě rodičů pomoci německé sousedce spojená s účastí na Benešově brněnském projevu o nutnosti vylikvidovat Němce. Je nazvaná *Jak jsme vítali pana prezidenta*.³³ V roce 2004 napsal Uhde na půdorysu této rodinné konstelace hru *Zázrak v černém domě* a v roce 2008 natočil režisér Juraj Nvota pro Českou televizi film *Na rozchodnou*.³⁴ Mnichovský Adalbert Stifter Verein pořádá přednáškový cyklus *Má cesta v k našim Němcům*. V dubnu 1918 se tu

³² Uhde, Milan: *Moje rodina uprostřed Evropy*. In: *Čtyři roky dialogů o Evropě*. Středoevropské setkávání Čechů a Němců v Brně. 2007–2010. Praha, München 2010, s. 22–25, citát s. 23–24.

³³ Uhde, Milan: *Jak jsme vítali pana prezidenta*. In: *Lidové noviny*, 2000, r. 13(č. 188), s. 14.

³⁴ Dostupné na URL: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10169658114-na-rozchodnou/30829232013/>. [Ověřeno 21.3. 2019]

Uhdeho text *Als ich zu Hause den Deutschen begegnete* [Když jsem doma potkával Němce] jen předčítal, protože autorův zdravotní stav mu zabránil do Mnichova přicestovat.

V roce 2013 vyšla Uhdeho objemná autobiografie *Rozpomínky. Co na sebe vím*. Titul naznačuje, že kniha nemá být sebeobhajobou a skutečně se v ní Milan Uhde sebekriticky nebo přinejmenším sebeironicky vyjadřuje k mnohým omylům a problematickým momentům svého života. Motto z Halasovy básně *A co básník* je ovšem jen pokornější variantou Horatiova *Exegi monumentum aere perennius*:

*Chci být i kýmsi čten
a pochválen
na světlou památku
až svedu
sám sebe psát³⁵*

Z dětství a mládí vypráví, jak mu rodiče zatajovali deportaci prarodičů do koncentračního tábora i to, že maminka je Židovka. Teprve jako gymnazista se dozvěděl, že dědeček zahynul v koncentráku, ale prý pro své české vlastenectví. Osud brněnských Němců, tak přesvědčivě zachycený v povídce *Jak jsme vítali pana prezidenta* i v přednáškách z roku 2007 i 2018, v autobiografii chybí, jistě především proto, že se Uhde snaží vylíčit především vlastní sociální izolaci jako šplhoun, fyzicky málo zdatný a politicky naivní hoch. Maminčina citátová slova v němčině, když hrozilo že mladý obhájce Rudé armády, který nařkl otce z kolaborantství, dostane od táty neuvěřitelný výprask, signalizují, že němčina sloužila jako tajný komunikační kanál mezi rodiči, i když při jednoduchosti sdělení jim asi malý Uhde musel rozumět. Němčinu měl ve třetí i čtvrté třídě obecné školy.

Milan Uhde své rodiče, kteří oba profitovali ze vstupu do strany, v knize nešetří. Čtenář se v autobiografii ovšem dozví i o matčině bratrovi, který byl za heydrichiády popraven gestapem v Kounicových kolejích, což částečně vysvětluje, že se rodiče odmítali angažovat ve prospěch tety s německým manželem. S odstupem Uhde líčí historii chaty v Kníničkách přidělené rodině po židovském obchodníkovi a brněnském gestapákovi a důvody, proč na chatu neměl nárok australský synovec židovského obchodníka. Milana Uhdeho s touto historií chaty seznámil předseda kníničského místního národního výboru, jehož komunistické přesvědčení Uhde tehdy přejímal. Bylo by nefér tvrdit, že je eliminace vzpomínek na osud brněnských Němců daná ohledem na očekávání českých čtenářů nebo podporou knihy městem Brnem za primátora Onderky, jehož sociální demokraté a ODS se později v květnu 2015 zdrželi hlasování, když zastupitelé přijali Deklaraci smíření a společné budoucnosti, v níž zastupitelé říkají, že „upřímně litují událostí z třicátého května 1945 a dní následujících“. Možná Uhde opravdu považoval téma po tolika zpracováních za málo nosné pro autobiografii. Její těžiště totiž není v části „Léta učednická“, kam by další události z roku 1945 patřily a která končí absolvováním filozofické fakulty v roce 1957 a vojenskou službou, nýbrž v kapitolách o redaktorské práci v Hostu do domu, prvních divadelních úspěších, skrývaném autorstvím v 70. letech, podpisu Charty 1977 a o politickém angažmá v letech devadesátých. V *Dovětku* se však Milan Uhde implicitně k tématu rodinného traumatu vrací, když píše o *Zázraku*

³⁵ Uhde, Milan: *Rozpomínky. Co na sebe vím*. Praha, Brno 2013, s. 7.

v černém domě: Zázrak se pro mě stal pokusem vyrovnat se s jedním ze svých ústředních témat a vlastně s celým dosavadním životem.³⁶ V červnu 2019 byla v Redutě derniéra této hry s podtitulem *Rodinné účtování*. Pro režiséra Břetislava Rychlíka je dům symbolem něčeho temného v rodinné historii. Hra byla uvedena rámci cyklu *Spílání Brnu, v němž má být vyspíláno, rozumějte vysloveno to, o čem se dlouho mlčelo a dodnes mlčí*.³⁷

Zdeněk Rotrekl je autorem textů, z nichž nedávný šéf brněnské činohry Národního divadla Martin Františák spolu s Petrem Maškou sestavili v roce 2016 představení nazvané podle souboru Rotreklových povídek *Podezřelá krajina s anděly*. Zahájili jím volný cyklus *Spílání Brnu*. Podle vyjádření autorů byla inscenace *inspirovaná románem Zdeňka Rotrekla „Světlo přichází potmě“, osobností jeho autora a skrytými dějinami města unaveného vlastní pitoreskností*. Chtěla vystihnout *barokní mystérium města několika kostelů a jedné maschinenfabrik, místopis nehybnosti a zapomnění, vězeňské pastorále, procházky melancholické i diabolické...* V rozhovoru v divadelním magazínu brněnského Národního divadla jmenoval Františák jako jeden z motivů cyklu *smutný osud německých herců, kteří tento dům [Divadlo na Hradbách] nedobrovolně opouštěli*³⁸, ale i to, co Rotreklův román nazývá ztrátou paměti, *že město začalo opouštět svoji duši, že se vyprazdňovalo ze svých dějin, ze sebe samého*.³⁹ Dramaturgyně Lucie Němečková píše v divadelním programu představení: *V prostředí s tolikrát přervanou identitou pátráme společně s básníkem po vědomí kontinuity, usilujeme o reflexi minulosti, protože „...bez kontinuity a tradic se znicotní“ a z nás se stanou „brabenci“*.⁴⁰

Milan Uhde vzpomíná, jak při rešerších pro diplomovou práci v roce 1957 narazil na jméno Zdeňka Rotrekla, který po válce připravoval knížku rozhovorů s brněnskými autory, která už nevyšla, protože autor byl poslán komunistických žalářů. Raději se na jeho osud ani neptal: *Tušil jsem však, že bych se ocitl před fakty, která by mě přinejmenším vyvedla z rovnováhy. Netoužil jsem se s nimi konfrontovat; pan Zdeněk posléze ztělesňoval výčitku, se kterou jsem si po léta nevěděl rady*.⁴¹ Přestože ho cítil jako autoritu, postavil se v disentu proti Rotreklovu tvrzení, že Jiří Kratochvíl spolupracuje se Státní bezpečností. Rotrekl se po listopadu 1989 za osočení, které zřejmě pocházelo od Jiřího otce z Mnichova, omluvil. Okruh přispěvatelů samizdatového časopisu *Obsah* tak přečkal krizi, typickou pro *situaci ghettoizovaných*, jak ji nazval Mila Uhde⁴².

Editorkou Rotreklových spisů v nakladatelství Atlantis je Uhdeho dcera Jana Uhdeová. Nyní pracuje na edici Rotreklových nedokončených vzpomínek *Hnízda ze stromu, který odchází*, který by měl letos vyjít jako čtvrtý svazek Spisů. Rotrekl, jenž zemřel 9. června 2013, je Janě

³⁶ Tamtéž, s. 583.

³⁷ NdB diva. Magazín Národního divadla Brno. Leden-únor 2016, s. 15. Dostupné na URL: https://issuu.com/ndbrno/docs/ndb_diva_leden_data_web_do_issuu [Ověřeno 21.3. 2019]

³⁸ Tamtéž.

³⁹ Rotrekl, Zdeněk: *Světlo přichází potmě*. Spisy 2. Brno 2001, s. 25.

⁴⁰ Němečková, Lucie: *Divadelní procházka se Zdeňkem Rotreklem po Brně a krajinou naší paměti*. In: Rotrekl, Zdeněk; Maška, Petr; Františák, Martin: *Podezřelá krajina s anděly*. Brno 2016, s. 23.

⁴¹ Uhde, Milan: *Rozpomínky*. Co na sebe vím. Praha, Brno 2013, s. 413.

⁴² Tamtéž, s. 414.

Uhdeové od roku 2004 diktoval. Část byla v roce 2010 odvysílána v rozhlasu⁴³. Při příležitosti udělení Státní ceny za literaturu se Rotrekl vyjádřil k jejich formě: *Já je jako paměti neoznačuji. Já se, a to je právě celá ta velice těžká práce, já se na ty události dívám z té doby. Se všemi mými vlastními omyly, chybami, iluzemi. Nepíšu paměti. To je dosti iluzorní, víte, paměť je na jedné straně hrozně zrádná věc a na druhé straně tak chytrá, že zapomíná na skutečný stav věcí a vidí to už z hlediska budoucího vývoje.*⁴⁴ Vzpomínky, zhruba 1200 normostran, stačil dokončit jen do roku 1953.

Zdeněk Rotrekl v nich píše, jak se v Brně likvidovaly německé knihy i hudebniny: *dramata a filozofické traktáty dopadly – všechno raz dva – jako ty porodnické vědecké spisy na dlažbu Obilního trhu, neboť to všechno bylo jednou psané či vůbec míněné ve zločineckém jazyku německém.*

*Při cestě zpět jsem si povšimnul, že zástup znásilněných žen před vchodem do porodnice se zmenšuje. I na dálku byla stále viditelná hromada německých knih na rohu Falkensteinerovy a Obilního trhu.*⁴⁵

Ničení knih a ničení církevních památek rámuje smrt těch, kdo tyto poklady shromáždili. V kontextu Brna dobytého Rudou armádou a s běsnící českou lůzou pak působí obojí jako povzdech nad úpadkem doby.

Nedávno jsme byli za jedním hodinářem, říkal, jak u jedné německé rodiny měli spoustu andílků a dřevěných madon z tyrolských kostelíků, prostě sběratel, nyní se tam nastěhovala dělnická rodina, do té vilky. Rodina německého sběratele se otrávil na zahradě, otec, matka a dvě dcery. Je vůbec strašlivý počet sebevražd – –

Tato vzpomínka se stala součástí románu *Světlo přichází potmě: Slyšel o sběrateli, jehož byt byl dřevěnými madonami a buclatými anděličky tak přeplněný, že se podobal skladišti nějakého muzea. Sběratel se na vlastní zahradě otrávil i s manželkou a dvěma dcerami. Do jeho bytu se nastěhovala rodina s dětmi, které se anděličky trefovaly do pilířů plotu. Dřevěnými madonami asi topili, protože občas zafícel studený vítr a koneckonců i oběd bylo potřeba na něčem uvařit. [...] Vybavoval si v mysli všechno, co viděl a co mu připadalo jako naprosté sebevražedné vykojení dějů a věcí ze sebe samých.*⁴⁶

Stručně popsaná vzpomínka je v románu domyšlena v celé absurdnosti doby, kde zničení města při náletech gradovalo ve ztrátě morálních zábran po „osvobození“. Vzpomínky a román sblížuje i motiv vypravěče, jenž se přiznává k potřebě tyto hrůzy zapomenut nebo

⁴³ Schůzky s literaturou (stanice Vltava, neděle 3. října, 20.00). úryvky: První dětské vzpomínky; Duben 1942: první z dopisů od Františka Halase; 20. listopad 1944: autorův rodný dům je zasažen při náletu amerických liberátorů a je napůl rozbořený; Únor 1948: porada s kolegy ve Svazu vysokoškolského studentstva; Duben 1948: autor vyhodí kolegyni, která mu domů přináší přihlášku do KSČ; 3. květen 1948: na základě telefonátu z akčního výboru není autor připuštěn k napsání klauzurní práce; 14. duben 1949: zatčení; 9. prosinec 1949: převoz z věznice na Cejlu do trestnice na Borech; 7. leden 1950: vyšetřovanec s kmenovým číslem 1504 píše z Borů mamince.

⁴⁴ Rozhovor s Vilémem Faltýnkem z 22.11. 2009 dostupný na URL: <https://www.radio.cz/cz/rubrika/knihy/spisy-zdenka-rotrekla-doplni-netypicke-pameti>. [Ověřeno 21.3. 2019]

⁴⁵ Rotrekl, Zdeněk: Hnízda ze stromu, který odchází. Nepaginováno, z materiálu, který mi dala k nahlédnutí Jana Uhdeová, které patří za tuto pomoc velký dík.

⁴⁶ Rotrekl, Zdeněk: Světlo přichází potmě. Spisy 2. Brno 2001, s. 67.

nevěřit, že se to skutečně děje. Je to podle Rotrekla instinktivní obranný mechanismus, který znal už z protektorátu, kdy se zdráhal uvěřit zprávám šířícím se protektorátním Brnem o počtu zavražděných v Buchenwaldu lopatami:

Stále určitěji a určitěji jsem pociťoval, že jsem zaplavován nazelenale světélkujícími vlnami toho nejnižšího v člověku; že všechno kolem se změnilo, že z lidí vyhřezly ty nejutajovanější a nejzapíranější instinkty rozvratu; že město samo není městem mého dětství a mládí; že se, rozvrácené ve své vnitřní podobě, změnilo, odcizilo svému charakteru dobrého soužití se všemi; že se přepodstatnilo, že vnější zkázu dokončilo smrtelnými ranami do vlastního těla; že pod rouškou vnější svobody dostala příležitost zvrácenost, anarchie a ničivost. Tomu všemu kolem sebe jsem se zdráhal uvěřit. Neuměl jsem tomu věřit a nechtěl jsem uvěřit.⁴⁷

I v Rotreklových vzpomínkách je přetištěn článek z Rovnosti, kterým jsem reflexi pohnutých dějin Brna začínal: *Brno konečně vyčištěno od Němců*. Rotrekl k tomu trpce poznamenává: *V Brně zůstali především ti, kteří se domnívali, že se jim nic zlého nemůže přihodit, mnozí pocházeli ze smíšených manželství a celou válečnou dobu se obávali, aby se na ně neprozradil jejich, ať jakkoli časově vzdálený židovský původ. Měli ovšem jednu zásadní nevýhodu: v kmenových listech pro příděl potravin měli uvedenou německou národnost.⁴⁸*

Teprve celý text vzpomínek umožní posoudit, nakolik Rotrekl dostal svému plánu, nazírat děje svými tehdejšíma očima. Při citátu nařízení vydaného štábním kapitánem Bedřich Pokorným, odpovědným za „vyvedení“ 20.000 Němců z Brna, je jeho jméno ve spojení s poznámkou poněkud dvojznačné. Rotrekl prý výhrůžka, že za drancování budou drakonické tresty, v na jaře 1945 uklidnila. Dnešní čtenář ví, co následovalo, a vnímá tedy oznámení velitele národní bezpečnostní stráže jako prázdné gesto.

„Kdo bude přistižen hlídkami čs. armády nebo bezpečnostní stráže při drancování, bude na místě zastřelen. – Podepsán velitel národní bezpečnostní stráže na Moravě štábní kapitán Bedřich Pokorný.“

Uklidnilo mě to. Aspoň zatím.

4. Dějiny a paměť

Vzpomínky jsou výsledkem působení sociálních rámců, lze předpokládat, že s vyšší akceptancí vědomí, že divoký odsun byl záležitostí nanejvýš devastující a brutální, bude narůstat i vliv vzpomínek Švandových, Uhdeho a Rotreklových na čtenáře. Schopnost vzepřít se dobovému modelu vnímání je omezená, ale je větší u autorů, kteří jsou smířenější se svou rolí mimo centrum literárního života. Dovolte mi uvést jeden možná náhodný detail. Milan Uhde, úspěšný dramatik a redaktor časopisu *Host do domu*, odmítl v roce 1962 rukopis Švandovy povídky se zdůvodněním, že jsou *bludným balvanem v moři české prózy*.⁴⁹ Oba katoličtí Brňané – Švanda i Rotrekl, kteří se začátkem devadesátých let sešli v redakci obnovené časopisu *Akord* – prokázali, že tato charakteristika *bludných balvanů* může získat

⁴⁷ Rotrekl, Zdeněk: *Hnízda ze stromu, který odchází*. Nepaginováno.

⁴⁸ Tamtéž.

⁴⁹ Švanda, Pavel: *Paměť esejisty*. Brno 2006, s. 179.

nečekaně pozitivní konotace. Rozbíhavější vzpomínky Rotreklovy si asi budou hledat obtížněji čtenáře než ukázněnější vzpomínky Švandovy.

Zatímco Uhdeho autobiografie se tematizací diskontinuity dějin Brna spíše vyhýbá a autor se jí věnuje v jiných žánrech, jsou vzpomínky na divoký odsun německých Brňanů u obou katolických autorů drásavé a nepominutelné. Hanuš J. Hájek, šéfredaktor exilové revue *Skutečnost*, roce 1950 napsal, že spáchané násilí a nespravedlivé řešení problému potrestání německých zločinů vedlo k dodatečné racionalizaci tohoto kroku tím, že vlastní motivace byla podsouvána obětem násilí. Hájek si je už v roce 1950 vědom souvislosti mezi vyhnáním a únorem 1948⁵⁰. Ve srovnání se vzpomínkami Dušana Jeřábka⁵¹ nebo Mileny Flodrové⁵², jsou Švandovy a Rotreklovy vzpomínky pro české Brňany spíše výjimečné. Posun ve vnímání diskontinuity brněnských dějin mezi výzvou z Mládeže pro interkulturní porozumění a mezi Rokem smíření v roce 2015 se týká spíše čtenářů. U zkoumaných tří autorů je méně prokazatelný ve srovnání s významem individuality autora a zvolenou formou vzpomínek. Kládeme-li si otázku, které ze tří vzpomínek jsou nejlepším příkladem, jak se vyrovnat s tímto traumatem dějin Brna, lze zatím srovnat jen Uhdeho a Švandu, Rotreklovy ukázky, které byly v době vzniku článku k dispozici, na takové závěry nestačí. Ohlas Rotreklových textů o Brně v roce 1945 jistě posílilo zařazení do divadelního cyklu *Spílání Brnu*, kde představení *Podezřelá krajina s anděly* uvedení Uhdeho hry předešlo. Je naděje, že vývoj společenských rámců i odvaha autorů zkoumat dlouho vytěšňovaná traumata posílí konvergenční tendence v evropské kulturní paměti.

Literatura:

- Assmann, Alleida: *Geschichte im Gedächtnis*. München 2007.
- Brummer, Alexander; Konečný, Michal: *Brno úctující. Průvodce městem 1945–1946*. Brno 2017.
- Flodrová, Milena: *Brno očima Mileny Flodrové: výběr z článků a studií z let 1964-2006*. Jordánková, Hana (ed.). Brno 2015.
- Hájek, Hanuš J.: *Odsun a puč. Pokus o sociálně psychologickou interpretaci souvislosti*. In: *Hluboká stopa. Nezávislá revue Skutečnost 1949-1953*. Prečan, Vilém (ed.) Praha 2008, s. 166n.
- Hockerts, Hans Günter: *Zugänge zur Zeitgeschichte: Primärerfahrung, Erinnerungskultur, Geschichtswissenschaft*. In: *Jaraus, Konrad H. – Sabrow, Martin (ed.): Verletztes Gedächtnis. Erinnerungskultur und Zeitgeschichte im Konflikt*. Frankfurt am Main 2002.
- Hertl, Hanns, (ed.): *Němci ven! Die Deutschen raus!: brněnský pochod smrti 1945*. Praha 2001.
- Jeřábek, Dušan. *Brno – kulturní město předválečné a válečné*. Brno 2006.
- Klemperer, Viktor: *Jazyk Třetí říše – LTI. Poznámky filologovy*. Praha 2003.

⁵⁰ Hájek, Hanuš J.: *Odsun a puč. Pokus o sociálně psychologickou interpretaci souvislosti*. In: *Hluboká stopa. Nezávislá revue Skutečnost 1949-1953*. Prečan, Vilém (ed.) Praha 2008, s. 166.

⁵¹ Jeřábek, Dušan. *Brno – kulturní město předválečné a válečné*. Brno 2006.

⁵² Flodrová, Milena: *Brno očima Mileny Flodrové: výběr z článků a studií z let 1964-2006*. Jordánková, Hana (ed.). Brno 2015.

Koryčánek, Rostislav: Česká architektura v německém Brně. Město jako ideální krajina nacionalismu. Brno 2003.

Kreisslová, Sandra: "Odsun" Němců v české vzpomínkové kultuře. In: Národopisná revue Strážnice: Národní ústav lidové kultury Roč. 26, č. 4 (2016), s. 284-295.

Kroupa, Jiří (ed.): Dějiny Brna 7. Umělecko-historické památky. Historické jádro. Brno 2015.

Kratochvíl, Jiří: Nevytěsnitelné trauma. In: Pollack, Martin et. al: Brněnský pochod smrti. Brno: 2012,

Mareček, Zdeněk: Nun ist in diesen Tagen durch die Tat des Führers das Wissen gegeben, daß es anders werde. Zur deutschen Literatur in der Brünner Volksdeutschen Zeitung bzw. im Brünner Tagblatt in der Protektoratszeit.[V těchto dnech bylo činem Vůdcovým nastoleno, že tomu bude jinak. K německé literatuře v brněnských protektorátních německých novinách]. In: Becher, Peter; Fiala-Fürst, Ingeborg: Literatur unter dem Hakenkreuz: Böhmen und Mähren 1938–1945. Furth im Wald 2005, s. 88-163.

Němečková, Lucie: Divadelní procházka se Zdeňkem Rotreklm po Brně a krajinou naší paměti. In: Rotrekl, Zdeněk; Maška, Petr; Františák, Martin: Podezřelá krajina s anděly. Brno 2016, s. 22-23.

Obůrková, Eva; Sanža, Sylvie: Brno: průvodce městem. Brno 2009.

Rotrekl, Zdeněk: Hnízda ze stromu, který odchází. Nepaginováno, z materiálu, který mi dala k nahlédnutí Jana Uhdeová pro účely tohoto článku.

Rotrekl, Zdeněk: Světlo přichází potmě. Spisy 2. Brno 2001.

Stehlík, Michal: Pravda není žluč. In: Soudobé dějiny, roč. 9, č. 1 (2002), s. 125-127.

Švanda, Pavel: Paměť esejisty. Brno 2006.

Uhde, Milan: Jak jsme vítali pana prezidenta. In: Lidové noviny, 2000, r. 13(č. 188), s. 14.

Uhde, Milan: Moje rodina uprostřed Evropy. In: *Čtyři roky dialogů o Evropě*. Středoevropské setkávání Čechů a Němců v Brně. 2007–2010. Praha, München 2010, s. 22-25.

Uhde, Milan: Rozpomínky. Co na sebe vím. Praha, Brno 2013

Zákon č. 115/1946 Sb.